

Христос Јанарас

професор емеритус

на Пансион универзитета у Атини

Почасни доктор Универзитета у Београду

УДК: 27-185.53:27-72

ПРИМЉЕНО: 25. 10. 2016.

ОДОБРЕНО: 01. 11. 2016.

Спасење: индивидуална чињеница или догађај Цркве?

Сажетак: Аутор износи схватање о томе шта Црква јесте и шта она није и не сме да буде. Црква је начин постојања какав се манифестије у евхаристији. Јанарас артикулише онтолошку (наспрот онтичкој) верзију Битија заснованог на релацији. Релација је оно што конституише постојеће. Наше испуњење као људских бића састоји се у усходу са модуса природе на ниво личности која се карактерише самонадилажењем или љубављу. Критикује се „религизација“ хришћанства која га претвара у идеологију која спасење посматра као награду индивидуи. Црква, или црквени догађај, није збир индивидуа које траже спасење него заједница људи који су позвани да се заједнички покривају ради постизања истинског постојања које не ограничава пропадање и смрт. Истинска философија није вежбање у мишљењу него борба да се досегне егзистенцијална слобода. Инстинтирање на примату људске личности као уникатне и вечне вредности надахњује теолошко трагање и ангажман са православним евхаристијским и подвижничким предањем.

Кључне речи: спасење, целовитост, грчка философија, оваплоћење, евхаристија, црквени догађај, учествовање, онтолошко питање, личност, однос, религија, индивидуализам, самонадилажење

Уважени Господине декане, драге колеге, вољени пријатељи,

Велика ми је част^{*} а и радост зато што Богословски факултет Универзитета у Београду – који је иначе и први теолошки факултет који ме је одликовао почасним докторатом – наставља да ми чини част, и то на један делатан начин, пружајући ми ове драгоцене тренутке како бих остварио непосредан додир са свима вама, као и да поделим и изнесем пред вас неколико гледишта и размишљања, како бисмо их поделили и уживали у дискусији, каква је, примера ради, била јутрошња дискусија^{**}, уистину ретка по озбиљности и дубини захвата.

^{*} Гостујући на Православном богословском факултету у Београду од 16. до 20. октобра 2016. године, проф. Х. Јанарас је одржао низ предавања из патрологије, философије, литургије и патристичке онтологије.

^{**} Реч је о предавању на часу из философије на тему „Да ли савремена наука чини излишном философију?“ Аудио запис: <http://bfspc.bg.ac.rs/blog/dogadjaji/2016/Yannaras-PBF-Philosophy.m4a>

Тема којом би се осмелио да вам се обратим вечерас, као што већ из наслова можете да схватите, не може се исцрпети. Стога је циљ овог уводног обраћања да се тема постави и изазове заинтересованост, а затим и да се сви позабавимо, свако појединачно, тим проблемом.

Да ли је спасење индивидуална чињеница или догађај заједнице? Допустите ми да започнем на схоластички начин, анализирајући реч *сйасење*. То је реч која долази од глагола $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega$, а данас је, мислим, разумевамо најчешће у спрези са некаквом опасношћу или претњом. То је нешто жалосно, спасавам се од нечег. Међутим, прво значење ове речи од које потиче овај термин (глагол $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega$, именица $\sigma\omega\tau\eta\rho\acute{\iota}\alpha$) у ствари значи: бивам целовит или интегралан, што ће рећи да доспевам до пуноће својих егзистенцијалних могућности. Допустите ми да призовем једну слику, просто као илустрацију. Рецимо када неко од нас има неки инвалидитет, кад му недостаје део тела, за њега кажемо да није целовит, цео. Дакле, проблематику која следи нећемо моћи пратити доследно и на прави начин уколико не задржимо значење речи *целовић*.

Дакле, спасење значи заокружење постојања. Шта би значило то постојање које је целовито и заокружено, испуњено? Све што знамо као постојеће видимо да је потчињено разним нужностима. Све има почетак и крај, од зачећа, потом рађања и на крају смрти. Све подлеже пропадљивости, подвргнуто је тим непријатним стањима, каква су бол, агонија, стрепња, паника, али, изнад свега, подвргнуто је нужности да постоји. Дакле, постојећа створена бића, као што и знамо, нису изабрала своје постојање, пошто истоме није претходио њихов лични избор

На језику црквеног искуства и предања, ову стварност бића која нису заокружена, а самим тим ни испуњена до краја, називамо једним изразом, а то је *створеност*, тварност. Тварно је све што видимо да постоји, што верификујемо као постојеће око нас, а пре свега другог, нас саме: ми смо *тварни* људи. Који је значај ове речи? Говорећи могућностима људске логике, не можемо схватити нешто а да оно није или узрок или оно проузроковано (последича узрока). Оно што примећујемо око нас, то је све последица неког узрока, па је тиме тварно. Узрок, пак, постојећег не садржи ограничења постојећег. У том случају, узрок разумевамо као *самоузрок*. Хоћу рећи, оно постоји зато што хоће да постоји јер слободно бира, изабира да постоји. Хришћанско откривење у историји се јавља као један уплив који осветљава ову разлику створеног од нествореног, што ће рећи, спасења од не-спасења.

Рецимо у неколико речи како су се са овим проблемом суочиле друге традиције или философије које су предходиле хришћанству. Проучимо како се јелинска философија суочила са овим проблемом, тј. коме је она придала узрочност постојања, тј. коме је приписала узрок? У најкраћим цртама, иако ово захтева озбиљну анализу, Стари Грци су се заустављали

пред нечим *априорним*. Оно што постоји – постоји зато што је предодређено да постоји. Оно што претходи и све детерминише јесте један *логос* или *логичност* која управља свиме и одређује како ће бити једна ружа, као ће бити срна, како се крећу небеска тела. Тва логика је *хармонија* (поредак) која нам допушта да целовити свемир посматрамо као *κόσμος*, као украс – лепоту и красоту. До те тачке јелинска или грчка теорија је задивљујућа, али, она се ту и завршава. Не доспева до правог тумачења због тога што тај логос који управља свиме јесте, у ствари, *γαῖη* логос. То би значило да је ова логичност истовремено и нужност – то што постоји принуђено је да постоји. Чак и богови старе Грчке су својом суштином, природом (што ће рећи: логосом или разлогом свог постојања) били принуђени да буду то што јесу. Потчињени, они нису могли а да не буду то што јесу.

Разумете да је такво схватање утемељило *нужност*, што ће рећи, неслободу постојања као нешто што нико не може заобићи, ни прескочити. У односу на ово разматрање или теорију старих Грка наступа хришћанско гледиште као једна нова поставка или нови поглед. Поменувши грчку нужност, наведимо и чувену реченицу: ἀνάγκη καὶ θεοὶ πείθονται, тј. нужности се и богови покорavaju. Овом гледишту хришћани су супротставили искуство *узрока*, који је узрок, понављам реч *πράξις*, пракса, искуство, јер се не ради о логичној силогистици, него о нечему искуственом. Дакле, хришћанство супротставља један узрочни принцип постојања који постоји зато што хоће да постоји, а хоће-жели да постоји зато што воли. Врхунац слободе је љубав. У значењу да љубав није нешто што се диктира и намеће. Просто говорeћи, или волиш или не волиш. То је врхунац слободе. Хришћанска перспектива, искуство, оно долази као једно уверење и уверавање нас самих да је узрок неко, једно *логосно* постојање које постоји зато што жели да постоји, А хоће да постоји зато што воли и љуби. Припазите, љубав у овом случају не значи емоције или психолошка стања, нити означава понашање. У случају узрока свих, љубав је начин његовог постојања и зато кажемо она рађа Сина и исходи Духа. Ову слободу од сваког предодређења и детерминизма исказује реч *Отац*.

Враћам се на древне Јелине или Грке, да би изнео нека упоређења. У старом грчком језику богови су имали имена. Рецимо: Зевс, Посејдон, Хефест итд. То име се односило на индивидуалност појединца, као што данас кажемо: Јован, Коста, Мирослав... Реч *Отац* не упућује на некакву индивидуу, него на неког ко постоји у односу на нешто. Када кажемо Отац ми указујемо на то да Он постоји због тога што има Сина, зато што рађа Сина и исходи Духа Утешитеља. Постоји због тога што дели своје постојање из слободе своје љубави. Једина дефиниција Бога коју срећемо у предању Цркве гласи: *Бој је(с)и* љубав. Не кажемо да он „има“ љубав, да постоји, а потом воли, него, напротив: постоји зато што воли, и зато што рађа Сина и исходи Духа.

Према томе, уколико је узрок постојећег *слобода љубави*, што значи да слобода љубави постоји зато што слободно желиш и постојиш зато што волиш, то онда сачињава савршење, заокружење постојања. То је у ствари *сјасење*.

Да ли оно што је створено може да постоји на начин на који постоји оно Нестворено? Људском логиком гледано, тако нешто је немогуће и незамисливо. Тиме би се укинули сви термини логичког расуђивања, доспели бисмо до безизлаза, и не бисмо смо могли да разумемо реалност. Међутим, Црква постоји зато што се десио један историјски *догађај*. Не теоријска замисао или идеја, него историјски догађај. Према конкретной историјској хронологији, за време Тиберија Кесара, док је Палестином управљао Ирод, дакле, уз наведене све могуће историјске координате (да појаснимо слику: ради се о једној сасвим реалној историјској стварности) – рађа се једно *геише*, тј. појављује се у историји једно људско постојање. По чему је оно другачије у односу на остала постојања? Разлика је можда спољашња, и нема елемента који би нас принудио да се сложимо да се ради о нечем натприродном. Ипак, то присуство прате извесни знаци, знамења, белези. Знаци чега? Једне егзистенцијалне слободе. То постојање, тај историјски Исус из Назарета, ходи по води језера, васкрсава мртве, чини да хроми проходају и да слепци прогледају. У Његовом присуству укидају се закони природе, поражавају се нужности природе. Ко је он? Син Божји! Бог који нам долази да би нам открио да је слободан од било каквог детерминизма постојања. Слободан је чак и од свог божанства. Може да постоји као човек. То је тријумф егзистенцијалне слободе. Оно што због ограничења људског језика зовемо: бесконачно, свемудро, свемогуће; то има слободу да се одрекне свих својих својстава и да постоји као дете које плаче у јаслама и, надаље, као историјска личност гладује, умара се, осећа жеђ, глад... Оваплоћење Логоса, Сина Божијег, јесте за Цркву тријумф слободе, потврда тријумфа слободе. Бог није принуђен да буде Бог. Постоји као слободан од сваке нужности, сваке принуде. Зато може да се оваплоти и да постоји као човек, ослобађајући од сваке принуде и *начин* на који човек постоји. Знаци или знамења који прате Христово присуство су управо показатељи те слободе. Врхунац ове слободе јесте победа над смрћу, а то је да Христос умире а да га смрт не обухвати и не победи, да не надвлада над Њиме као нужност постојања. Напротив, Он устаје из мртвих.

Из овог искуства Цркве произлази не само ова констатација и уверење, него још две ствари. А то је одговор на питање зашто се Бог оваплоћује. Да ли је он хтео да пред нама демонстрира своју смерност или своју слободу? Не. Бог је љубав и прихвата људску природу да би пружио могућност природи коју је сам створио да учествује у начину на који постоји она Нестворена природа. А то је у *сјасењу* у испуњењу заокружењу постојања. Отеловљење Бога нам показује како се остварује та слобода. Она се тако-

ђе отвараје као љубав, као свецелосно самопредавање Оваплоћенога Сина вољи или љубави Оца. Као човек, Христос у Гетсиманији доживљава сву агонију коју сав људски род доживљава: агонију, панику пред смрћу, „а зној његов бијаше како капље крви које капљу на земљу“ (Јн 22, 44). Међутим, Он све упућује Оцу, „не како ја хоћу, него како Ти“ (Мт. 26, 39). То је *релациони* исказ. И кад кажемо да се Он предаје се *вољи* Очевој, то би значило да се предаје се *љубави* Очевој. То је, дакле, врхунац давања и постојања: постојим само зато што те волим и зато што ме ти волиш. То је пут. Христос је рекао речима које су записане у Светом Писму: „Ја сам пут“ (Јн 14, 6), ја сам *јравац*. То значи да можете, сви ви који постојите, од сада па надаље да слободно, из љубави према мени, из љубави према Богу, да постојите као љубав. Понављам, не да постојите, а потом да волите, него постојите због тога што љубите. Према томе, оваплоћење Христово јесте оно што даје биће Цркви. Црква није једна нова религија, идеологија или философија. То је један нови начин да човек постоји. Да постоји зато што љуби и што жели да љуби. И то не емоционално или психолошки, него *јрактично*. То „практично“ сажето је у чињеници да Он саставља и открива Цркву као Евхаристију. У тој Евхаристији поново узимамо храну која је претпоставка нашег постојања. Асимилујемо у себе основне елементе живота, хлеб и вино, не да би се наша индивидуа нахранила, него да би смо постојање поделили са другима. У тој чињеници се концентрише спасење: у преиначењу нашег индивидуалног егзистирања у целовитост постојања.

Желио бих да овоме додамо још једну илустрацију. Сетите се у Јеванђељу, где је описано (Мт. 14, 22, 31) како апостоли на некој барци ноћу путују и наступа олуја. Њих обузима страх да ће се утопити, а потом виде како им се приближава нека „утвара“ која хода по води и полако им се приближава. Обузима их страх, јер мисле да је утвара. Шта би друго могло да буде то што ходи по води? Али онај који им прилази, упућује им речи: Не бојте се, ја сам. А Петар му одговара: Господе, ако си то стварно Ти, заповеди да дођем ка теби ходаћи по води (ст. 28). А Христос му каже: Ходи! Петар излази из чамца и почиње да хода по води да дође Исусу (ст. 29). У том тренутку, Петар не постоји зато што је просто једна физичка индивидуалност, него постоји само као *однос*, као покораване заповести којом га је позвао Христос. Постоји зато што воли. Зато може да буде слободан од принуде природе. Наравно, искуство Цркве није ништа магично, него је све једно откривење, светлост, једно обасјање. Петар је природна индивидуа, те како је угледао јак талас, он почиње да тоне, и зато пружа руку (ст. 30). А Христос му каже: Маловерни, зашто посумња (ст. 31). Апсолутно поверење је да се потпуно предаш љубави. Тада можеш да ходаш по води. Изнео сам вам опис који је врло сажет, телеграфски. Али мислим да из њега можете да добијете подстицај за проблематизовање онога што је важно данас.

Док је Црква начин постојања, подвиг слободе да уђемо у начин на који постоји оно што је Нестворено, ми људи, због људских ограничења, најчешће, практично од почетка појаве Цркве до данас, не успевамо да видимо ту реалност. Некако је превиђамо. Нешто друго у Цркви гледамо као Цркву. Цркву посматрамо као религију.

Ево један мали екскурс да бих објаснио реч религија. Шта је религија? То је људски феномен који се среће у свим епохама и код свих људи. То је једна индивидуална потреба. Човек жели да пружи тумачење онога што постоји око њега. А као друго, жели да доспе до једне врсте спасења, што ће рећи, да жртвује слободу постојања. Онда, својим умом конструише, замишља и философски анализира тај први узрок постојања. Уочава да тај „узрок“ има извесне прохтеве које човек треба да поштује како би се допао у очима тог првог узрока. Треба да га задовољи, а као награду добија бесконачно време, опстанак. Религија је то и све оно што сам вам поменуо. Религија све потчињава потреби појединца. Зато је религија увек индивидуоцентрична. Настаје из страха индивидуе, из егоизма појединца, да се спасе да испуни закон и заповести, „да бих се ја спасао“. И штавише, утемељење свих ових теорија се налази у мојим умним, интелектуалним способностима. Да назовемо ствари правим именом, свака религија јесте антипод Цркве, њена сушта супротност. То су две неусагласиве, некомпатибилне стварности. Стога, ако си човек религије, не можеш да будеш човек Цркве. Ако си човек Цркве, не можеш да будеш човек религије. А зашто? Понављам, зато што религија једна индивидуална чињеница која захтева награду, плату и индивидуално спасење. А Црква је оно супротно. Доспети до спасења, заокружења и испуњења постојања можеш само онда када слободно волиш, ослобођен од сваке аутономије, егоизма, и тада ћеш постојати као онај који воли и предаје се љубави Божијој.

Црква ово живи на један крајње опипљив начин: помоћу својих светиња. Постоје нека мало каснија тумачења, која казују да је циљ да се спасе јединка. То је једна тенденција која је постојала заједно са развојем Цркве. Још у Делима Апостолским су описани они „јудејствујући“, који су говорили: „Све је то добро што је Христос рекао, али немојмо да занемаримо Мојсијев закон, морамо да се молимо у Соломоновом храму, да задржимо нашу стару религију“. За човека је најтеже да се ослободи од свог ега, да изађе изван себе и да истински заволи. До данас ове две струје, рекао бих, иду напоредо. Постоји чињеница Цркве, која је, нажалост, врло често прекривана разним наслагама (као што је зрно горушично) и не види се, али истовремено постоји и „религизација“ Цркве, која обећава индивидуално спасење помоћу индивидуалних врлина, добрих дела јединке, како би се спасао его.

Размислите о томе шта значи појам *индивидуалној* спасења. Плашим се да, за највећи број оних који носе име хришћана данас, појам спасења на-

ставља да се поистовећује са тежњом да се досегне индивидуално спасење. Оппростите ми, али то је готово бесмислено. Замислите да се спасем ја, а да се не спасе моје дете, да се не спасу људи које волим. У Триоду, тачније у Синаксару, уочи првих Задушнице у Великом посту описана је сцена у којој један Ава проходи кроз пустињу и у неком тренутку се ногом спотакне о неку лобању. Тада му се лобања обраћа речима: „Чуј, ја сам био идолски жрец. Молим те, помоли се за мене да се спасим“. Монах почиње да се моли да се спаси идолски жрец. После извесног времена монах добија „вест“ да се тај идолски жрец спасао. И шта се даље збива? Обратите пажњу колико је ово потресно. Монах сада стиче смелост и почиње на детињи начин да се моли начин да се спасе и император Трајан, које је, као што знамо, био гонитељ хришћана. После усрдне молитве да се спасе Трајан наједном добија глас: „Чуј, спасао се и он, али овде се заустави“. Кроз ову чудесну приповест мислим да нам Црква указује на то да спасење није резултат ни мог ума, ни мог греха, нити било какве препреке, него нам каже спасење није никада наше индивидуално постигнуће. Спасавамо се зато што нас неко воли, неки нас воле, узимају нас себи својом љубављу. То су Богородица, Светитељи, сами Христос. Обратите пажњу колико је ово на неки начин пред-ображено код Распећа Христовог, када се онај разбојник поред Њега (када кажемо разбојник, мислимо на злочинца, а не некаквог обичног преступника) обратио љубави Христовој. Христос му не каже: „Видећу те за тридесетак дана, попричаћемо, потруди се да учиниш добра дела, па ћемо видети“. Ништа од тога. Каже му Христос: „Данас ћеш са мном бити у Рају“. Овде је реч о апсолутној слободи љубави. У тој слободи нема ништа егоцентрично ни индивидуалистичко, нити се поставља захтев за индивидуалним спасењем. Сетите се Апостола Павла који је рекао: „Да ја будем анатема (одлучен од Христа) само да се спасу моја браћа“ (уп. Рм 9, 3).

Овове бих додао само још две ствари које су подстицајне за правду.

У Цркви ствари не функционишу као што бива код идеологија. Језик којим се предочава искуство Цркве је актуелни језик датог времена. Христос није примио некакво нереално тело. Родио се од Јевреја, примио је тело од Девојке из Назарета која је у име целе творевине рекла: „Амин“ Оваплоћењу Христовом (уп. Лк. 1, 38). Дакле, помоћу језика Цркве, који је у Јеванђељима Цркве, у списима Отаца, постоје изрази који на први поглед изгледају као контрадикције, као да су међусобно противречни. Желео бих само укратко јер би, дојим се, ово била велика тема. Констатујемо ове противречности, рецимо, када Свети Апостол Павле каже да је закон *иноклејсѝво* (Гал. 3, 13) – ако држиш закон, ти си роб по себи, а са друге стране, исти Павле вели да је закон *васѝиѝач* ка Христу (Гал. 3,24). Опет, са једне стране, читамо да ће бити „плач и шкргут зуба“ (Мт. 8, 12); истовремено читамо ону параболу о радницима у винограду (Мт. 20, 1–15), који су

долазили до власника и добијали и они од раног јутра и они последњи исту плату. И ови који су од јутра радили, рекли су „Зар је ово праведно? Иста плата и нама и онима који су малопре дошли?“ А он каже: „Зар се нисам са вама договорио? Ако имам своју другу логику, то је моја ствар“ (уп. ст. 13–15). Или рецимо, парабола о блудном сину који све расипа, троши, и враћа се а отац га прихвата (Лк. гл. 15). Не тражи од њега да поднесе рачун шта је и где радио, него га прима у загрљај.

Све ово нам показује да у Цркви истина не може да се лоцира у тачности формулације, истина није исправност, што ће рећи: како нешто разумем својим умом. Не, истина у Цркви јесте *суделовање*, учествовање. Истина као исправност или правилност веровања садржана је, рецимо, у правилима пливања (по законима пливања треба да учиниш одређене радње неким редом, прво, друго, треће итд.). Но, чак и да напамет научим правила пливања, то уопште не мора да значи да умем да пливам. Знаћу да пливам само кроз своје учешће, само емпиријски. Могу да о љубави произнесем најузвишеније речи, а да истовремено будем врло егоцентричан човек који љубав користи ради властитог угођаја. Дакле, Црква поседује друге критеријуме. Истина Цркве се познаје кроз учешће у Цркви, а не кроз нека правила и инструкције. Због тога, који је начин на који Црква литургише, функционише, и ко обезбеђује истину Цркви као учествовању, а не као исправности? Можемо рећи да се у Западној Цркви од раних векова истина поистовећује са исправношћу. А ово је, опет, захтевало један посебан ауторитет који ће нам рећи шта јесте, а шта није исправно. И тај ауторитет је пронађен у папи. Према томе, ауторитет исправности је у наставку породило мучења, инквизицију, разне злочине, *index librorum prohibitorum*. И онда се јавља реформација као реакција на ту врсту ауторитета који регулише исправност. И сад се поново, у протестантизму јавља истина као исправност. За критеријум се узима, не више представник Бога, него Реч Божија – текст који је непогрешив – *Sola Scriptura* (Свето Писмо). А онда се ауторитет пренео на тумачење тог текста. Тако смо доспели до онолико цркава и конфесија колико има и интерпретатора Библије. И као крајњи исход ове несреће дошао је секуларизовани човек Запада који каже: „Истина је исправност, али ту исправност не предодређује метафизика, него здрав разум“. Ко ће изразити здрав разум? Сваки паметњаковић који се усуди да створи нову идеологију, као што су марксизам, капитализам, фашизам... И то на крају доживљава неуспех. Долазимо до страха, катастрофа, ратова. И данас, у нашој култури, цивилизацији, још увек се истина поистовећује са исправношћу, с тим што је ова исправност гарантована утилитарношћу – исправно је оно што је корисно, што доводи до поништења свих вредности.

Чињенице и размишљања која сам изнео пред Вашу пажњу свакако захтевају даљу анализу и разраду. Изнео сам их пред вас на један телеграфски

начин како бих Вам рекао да у свим овим датостима Црква чува јеванђелску истину по којој истина није у исправности, и да се она не може препознати никако другачије сем једино кроз *учешће*. Не можемо се заљубити преписком, текстом, него само уласком у заједницу и однос са другим. На исти начин се освајају вера, поверење и самопредавање Цркви: подвигом љубави.

Salvation: An Individual or Communal Event of the Church?

Summary: The Greek philosopher and theologian Christos Yannaras reiterated the well-known references regarding what the Church is, but he also pointed out what the Church should not be. Simply to say, she (the Church) is not an ideology, and she is not a religion. The Church must be a way of being: a Eucharistic Supper. Yannaras articulates an ontological (as opposed to an ontic) version of Being based on relation. Beings exist not as ontic entities but only with reference to the person. Relation actually constitutes existents. Our fulfilment as human beings lies in our ascending from the mode of nature, which is bound by necessity, to a mode of existence characterized by self-transcending referentiality or love. A “religionised” version of Christianity is an obstacle to this because it transforms faith into an ideology which holds out salvation as a reward for the individual. The Church—the ecclesial event—is not a collection of individuals seeking their own salvation but a community of people called to struggle together to attain true existence, to pass from the finite mode of nature to that mode which knows no limitations of decay and death. Philosophy is not simply an exercise in thinking but the struggle to attain existential freedom. Such freedom is transformatory, referential and ek-static. Insistence on the primacy, uniqueness, and eternal value of human personality prevails in almost all his works and inspires his own vigorous theological and ecumenical engagement based on the Orthodox Eucharistic and ascetic tradition.

*Симулијано йревео са їрчкої
Еїиской їроф. Максим Васиљевић*